

- українських політичних партій. Кінець XIX ст. – 1917 р. : хрестоматія-посібник. Ч. 1 / упоряд.: Б. І. Корольов, І. С. Михальський. – К. : Вид-во європейського ун-ту, 2004. – С. 157–160.
25. Українська суспільно-політична думка в XX ст. Т. 1 / упоряд. Т. Гунчак, Р. Сокальник. – Мюнхен : Сучасність, 1983. – 510 с.
26. Франко І. До історії соціалістичного руху / І. Франко // Літературно-науковий вісник. – 1904. – Т. 25, кн. 7. – С. 134–152.

В статье сделано анализ программных документов украинских политических партий Галичины конца XIX – начала XX века, которые дают возможность выяснить взгляды главных политических сил на способы разрешения наиболее важных проблем национально-культурного развития украинцев края.

Ключевые слова: политическая партия, программа, образование, культура, Галичина, национально-культурное движение.

The article analyses the programmatic documents of the Ukrainians political parties in Galychnyna at the end of the 19th – the beginning of 20th centuries. They allow to find out opinions leading political powers to the ways of unbinding the most important problems of national cultural development of Ukrainians of the region.

Key words: political party, programme, education, culture, Galychnyna, national and cultural movement.

УДК 930.2: 94 (477.8)

ББК 63.01

Галина Стефанюк, Ірина Галайчук

ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ПОВСЯКДЕННЯ СХІДНОГАЛИЦЬКОГО СОЦІУМУ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті зроблено класифікацію джерельної бази, проаналізовано документальні матеріали архівних установ, охарактеризовано спогади учасників та очевидців подій Другої світової війни.

Ключові слова: архів, документи, мемуари, соціум, Друга світова війна, нацистська окупація.

Повноцінна джерельна база історичних досліджень є основною запорукою розвитку історичної науки. Однією з основ розбудови України є ґрунтовне переосмислення історичного шляху українського народу, тривалий час розділеного чужоземними державами. Це стосується й становища галицького суспільства в період Другої світової війни. Заідеологізованість радянської історичної науки, засекреченість значної частини архівних документів, публікація лише вигідних для радянського режиму джерельних матеріалів не дозволяли об'єктивно висвітлити цю проблему, тому після проголошення незалежності нашої держави актуальним стало об'єктивне вивчення історії України та її окремих регіонів, зокрема Галичини.

Джерелами до вивчення повсякденного життя галицького українства в роки Другої світової війни є насамперед архівні документи, матеріали, опубліковані в збірниках документів, тогочасна преса, спогади й мемуари українських громадсько-політичних діячів, свідчення очевидців.

Східногалицьке населення в роки німецької окупації перебувало в складі створеного в серпні 1941 р. на території Львівської, Дрогобицької, Станіславської й Тернопільської областей дистрикту Галичина, який входив до польського Генерального Губернаторства. Відповідно, у складі документів “окупаційних фондів” відображені специфічні особливості цієї зони нацистської окупації. Варто відмітити, що відсутність у фондах архівних установ документів, які б висвітлювали всі сфери життєдіяльності суспільства, пояснюється тим, що в архіви потрапило далеко не все, а тільки те, що вдалося зібрати по “гарячих” слідах, оскільки перед відступом окупантів чимало документів знищувалося.

Серед матеріалів Державного архіву Івано-Франківської області окуповану територію представляють документи нечисленних фондів місцевих органів окупаційної адміністрації – повітових комісаріатів (2 фонди) і місцевого самоврядування (2 фонди)

окружних староств, 2 – міських і 2 – волосних управ) [8, с.254]. Незважаючи на фрагментарність, у цих зібраннях знаходимо інформацію про повсякдення українців Галичини.

У фонді Станіславського окружного староства [1] містяться розпорядження Генерального Губернаторства, Станіславської обласної управи про ведення актів громадянського стану, реєстрацію сімей, члени яких мобілізовані в армію, наявність безробітних, списки й анкети хворих, заяви учнів середніх шкіл про призначення стипендій, листування із сільськими управами, адміністративними й фінансовими органами про призначення пенсій за віком, наявність дитячих ясел і притулків, особові справи пенсіонерів, упровадження вивчення української мови.

У фонді Коломийського окружного староства [2] зберігаються документи про оподаткування, вивезення сільськогосподарської продукції, відправлення до Німеччини на примусові роботи. Зазначений фонд ознайомлює зі свідоцтвами, виданими магістратом на використання житлової площі, заявами громадян про надання житлової площі та видачу ордерів, дозволами на придбання будинків, будівельних матеріалів, промислових товарів.

Циркуляри й розпорядження Снятинської міської управи [3] висвітлюють деякі аспекти повсякденного життя населення. Вони доповнюються інформацією статистичних даних, заяв громадян і розкривають інформацію про видачу дозволів на отримання карток на хліб, звільнення від оподаткування, отримання промислових товарів та ін.

Серед документів Залуцької [4] й Стецівської [5] волосних управ – директиви, листування з питань організації сільськогосподарського виробництва, оподаткування, накладання штрафів за невиконання трудових повинностей, статистичні звіти, відомості про кількість населення, обробленої землі, здачі сільськогосподарської продукції, заробітну плату, відомості про боротьбу з інфекційними хворобами.

Привертають увагу документи Львівського окружного [6] та Львівського міського староств [7], серед яких містяться циркуляри, розпорядження губернаторства, староства з різних питань реалізації окупаційної політики, у яких наводяться й численні факти про умови повсякденного життя галичан у добу нацистської окупації. Так, наприклад, за документами фонду можна встановити, що закупівлю товарів першої необхідності селяни могли здійснювати лише за спеціальними талонами, що підтверджували виконання ними норм постачання сільськогосподарських продуктів для господарських установ дистрикту Галичина. Документи фондів, зокрема звіти й листування, відображають діяльність Українського допорогового комітету, організацію допомоги населенню, військовополоненим, організацію дитячих садків, колоній. У справах фонду наявні статистичні відомості про склад населення (за результатами проведеного нацистською владою перепису 1942 р.), документи щодо підтвердження належності осіб до фольксдойче, списки стосовно особового складу сільських, міських управ, староства.

Важливим джерелом для нашого дослідження є узагальнений збірник “Архіви окупації: 1941–1944”, упорядкований Н.Маковською [8], який побачив світ 2006 р. і містить зібрання документів з різних архівів України про становище населення в окупованих регіонах. У ньому вперше представлено інформацію про так звані “окупаційні фонди” державних архівів України. Понад півстоліття цей потужний документальний масив був здебільшого засекреченим і недоступним для дослідників. Тому стаття слугуватиме розширенню джерельної бази дослідження історії Другої світової війни на українських землях, відкриватиме нові можливості для глибшого й детальнішого вивчення нацистської окупаційної політики, усіх сфер життя населення на окупованій території. Актуалізована інформація допомогла розкриттю маловідомих сторінок історії України 1941–1944 рр. у контексті загальнолюдської трагедії найжорстокішої зі світових воєн, що є важливим також із погляду міжнародного співробітництва в гумані-

тарній сфері, сприяння захисту соціальних інтересів і гідності жертв націонал-соціалістичного режиму, попередженню загрози тоталітаризму, поширенню взаєморозуміння між народами світу. На сторінках видання можна також побачити “обличчя” війни й окупації (боротьбу, побут, руїну, голокост) у фотодокументах, ознайомитися з роздумами сучасних істориків на цю тему [8, с. 325].

Доцільно виділити збірники опублікованих документів і матеріалів як один з видів джерельної бази дослідження, зокрема “Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів” [22], “Радянське Прикарпаття. Документи і матеріали” [24], “Львівщина у Великій Вітчизняній війні (1941–1945)” [20].

Вищеназвані збірники частково дають нам уявлення про реалізацію нацистами своєї соціально-економічної політики на території України у 1941–1944 рр. та її впливу на повсякдення галицького українства. В основному тут подано документи, які висвітлюють німецький режим як жорстокий і терористичний, зокрема стосовно як українського, так і польського й особливо єврейського населення.

Окремі проблеми цього дослідження знайшли відображення в збірнику документів і матеріалів “Культурне життя в Україні. Західні землі” [17], підготовленому науковцями Інституту українознавства імені І.Крип’якевича у Львові. Серед інших видань такого характеру його виокремлює високий професійний рівень археографічного опрацювання. У передмові викладено концепцію збірника документів і матеріалів, який супроводжує доволі широкий науково-довідковий матеріал, коментарі, список застарілих і маловживаних слів, список скорочених слів, покажчик імен та фотоілюстрацій. Джерельною основою збірника є документи фондів, які зберігаються в обласних державних архівах західних областей України, у ЦДАВО України, ЦДАГО України, Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України. Певне відображення у збірнику знайшли матеріали періодичної преси – статті, повідомлення, кореспонденції. До збірника також увійшов ряд документів, опублікованих донедавна тільки за кордоном. Поряд з іншими матеріалами, вони дають можливість відтворити об’єктивну картину становища освіти, культури, боротьби за національно-духовне відродження України. Це документальне дослідження, підготовлене з позиції багатомірності історичного процесу, задовільняє природне прагнення читача самому розібратися в подіях, якими характеризується суспільно-політичне й культурно-освітнє життя в західноукраїнському регіоні. Зокрема, наводиться думка керівника Райхскомісаріату України Е.Коха, який уважав, що “українцям не треба думати про школи й університети, тому що вони зобов’язані працювати, а для роботи освіта не потрібна. Відкриття навчальних закладів вважаю зовсім недоцільним, бо тубільцеві-хліборобу і тубільцеві-робітнику освіта лише зашкодить” [17, с.155].

Слід зазначити, що джерельною основою вищезгаданого збірника документів є матеріали, які зберігаються у фондах Державних архівів західних областей України та Центральних державних архівах. Окрім того, до збірника увійшов ряд документів, опублікованих за кордоном і раніше не доступних для дослідників. Вони дають можливість відтворити об’єктивну картину культурного, освітнього та релігійного становища галицького суспільства в досліджуваній період та національно-визвольну боротьбу в 1941–1944 рр.

Багато джерел, які стосуються досліджуваної проблеми, знайшли своє відображення в збірниках документів та спогадах, опублікованих зі здобуттям Україною незалежності. Упродовж останнього десятиліття спостерігається інтенсивне археографічне опрацювання й оприлюднення документів новітньої історії України, величезного джерельного масиву, що його породило бурхливе ХХ ст.

Так, 1993 року Інститут українознавства НАН України та Львівське відділення інституту Української археографії НАН України започаткували видання збірки до-

кументів і матеріалів про політичні, соціальні, економічні, культурні події в Україні в 40–50-ті рр. ХХ ст. – “Літопис нескореної України” [18; 19].

Одним із ґрунтовних збірників німецьких архівних матеріалів є збірник, упорядкований В.Косиком [11; 12; 13; 14]. Оpubліковані в ньому матеріали допомагають боротися проти політичних міфів, однак передусім дають змогу відтворити реальність історичних фактів і подій та історичного процесу. Документи дають можливість порівняти бачення майбутнього тодішніх політичних груп і простежити їхнє ставлення до Німеччини. Документи збірника стосуються насамперед політичного, соціально-економічного й культурного аспектів німецької окупації, як одних із головних завдань щодо України. Загалом вони впорядковані хронологічно. Дані, що містяться в збірнику, розкривають, зокрема, інформацію про плани Гітлера щодо України. Таким чином, автор зазначає, що “за стратегічними планами верховного командування Вермахту, один з головних військових ударів було спрямовано на територію України. Справа в тому, що А.Гітлер та його штаб насамперед убачали в українських землях важливу сировинну й продовольчу базу для подальшого продовження війни. Без українського промислового й сільськогосподарського комплексу таке продовження вважалося для Німеччини доволі проблематичним. Тому всі плани й стратегічні розробки направлялися на так звану “блискавичну війну” (“бліцкриг”). Німеччині важливо було в найкоротший термін захопити й опанувати територію СРСР, усю її західну частину і, найголовніше, якнайбільше українських земель” [12, с.112]. З вищенаведеної інформації можна уявляти, яким у зазначеному контексті було повсякденне життя українства.

Досить важливими для нашого дослідження джерелами є повідомлення преси, яка виходила в 1941–1944 рр. Вона висвітлює діяльність Українського центрального комітету як координатора всіх сфер життєдіяльності галицького суспільства, “Просвіти”, становище освіти, культури, релігії, господарства в окупованих німцями західноукраїнських землях, публікації на політичні теми та іншу різноманітну інформацію.

Так, у ряді публікацій газети “Українське слово” до читачів, зокрема, доносились укази й розпорядження окупаційної влади. Скажімо, після приєднання галицьких земель до Генерального Губернаторства, газета опублікувала “Розпорядження про адміністрацію Галичини”, у якому зазначалося, що урядовою мовою в дистрикті Галичина є німецька мова. “Допускаються мови українська і польська. Розпорядження та інші законодавчі акти будуть оголошуватися німецькою, українською і польською мовами”. Щоб полегшити вивчення німецької мови, газета з 15 лютого до 13 березня 1942 р. у рубриці “Самоучка німецької мови” надрукувала дванадцять лекцій уроків. У одному з номерів вищеназваної газети описується жорстокість органів НКВС, які, відступаючи на схід у 1941 р., катували та розстрілювали в’язнів. Крім того, газета публікувала спогади про тортури людей, які дивом залишилися живими [10].

Після припинення виходу “Українського слова” не без допомоги окупаційної адміністрації почала виходити газета “Станиславівське слово”, яка друкувала матеріали національно-патріотичного спрямування. У важкій політичній ситуації газета намагалася порушувати суспільно-громадські та національно-виховні аспекти української національної еліти, друкуючи низку статей про роль і завдання інтелігенції в суспільному житті. Зокрема, у статті “Завдання української інтелігенції” вказувалося: “Бути рідній масі вчителем, виховником і опікуном – це головні обов’язки української інтелігенції... Українська інтелігенція мусить жити не тільки в гущі національних зацікавлень, а в гущі потреб і болей маси” [9].

На сторінках газети “Станиславівське слово” висвітлювались як політична ситуація в Галичині, так і різноманітні аспекти господарського, культурного, освітнього, релігійного життя. Газета привертала увагу до проблеми формування державницького, правового мислення, закликала дотримуватися порядку, дисципліни, зберігати майно, викривала випадки грабування державних установ, колгоспів. У статті “На шкільні

теми” автор, роздумуючи над проблемами виховання учнівської молоді, наголошував: “Українську школу доведеться будувати від самих основ, на розвалинах більшовицької шкільної політики, що різними псевдонауками, антирелігійними гуртками та іншими заходами намагалася по-своєму розкласти, здеморалізувати і зруйнувати молоді і гарячі душі нашого підростаючого покоління. Молодь – це майбутня рука і мозок нації, яка повинна сумлінно виконувати працю при верстаті. Школа має на меті виховання розумне, врівноважене, національно свідоме і в найкращому розумінні цього слова, жертвенне українське покоління” [21].

Пізніше, 1944 р., практично всі українські галицькі газети закликали українців до боротьби проти більшовиків і публікували статті про готовність різних районів дати відсіч Червоній армії. Слід зазначити, що згадані вище періодичні видання були легальними, тому виходили впродовж тривалого часу й досить вичерпно відтворювали панораму українського життя в краї. Слід зазначити, що авторами газетних статей були відомі в той час українські громадсько-політичні діячі – В.Кубійович, К.Паньківський, К.Левицький, З.Зелений та ін.

Зрозуміло, що з огляду на німецьку цензуру періодика не завжди могла претендувати на об’єктивність. Так, легальній пресі заборонялося писати про політичні процеси, німецькі каральні акції, важкі побутові умови населення та інші труднощі воєнного часу. Ураховуючи цю обставину, потрібно критично підходити до повідомлень преси, зіставляючи їх з даними інших джерел. Важливо зазначити, що доступ до цих видань упродовж тривалого часу для вітчизняних дослідників був закритий. Тільки недавно науковці отримали змогу користуватися ними.

Певне місце серед джерельних матеріалів дослідження займають спогади безпосередніх учасників подій Другої світової війни. Більшість їхніх праць, виданих в основному в діаспорі, мають характер колективних історико-мемуарних збірників. Вони відрізняються стилем і рівнем наукового викладу, оскільки, крім учених, у їх підготовці брали участь громадські й культурні діячі. Притаманна для них конкретика фіксує події та велику кількість імен самовідданих працівників, які несли головний тягар праці в період німецької окупації.

Багатством документальних матеріалів і ґрунтовним описом подій, ситуацій, людських постатей вирізняються спогади голови УЦК В.Кубійовича [16], голови УКК, а згодом заступника голови УЦК К.Паньківського [23]. Зокрема, В.Кубійович у своїх спогадах намагається відтворити життя українців під час Другої світової війни на тій частині українських земель, що в період Другої світової війни входили до складу Генеральної Губернії. Як голова УЦК, автор розкриває діяльність комітету, який був єдиною легальною українською установою в Генеральній Губернії, що діяла в умовах німецького окупаційного режиму.

Значний інтерес для нас становлять спогади К.Паньківського, який торкається проблеми народної освіти в окупаційний період. Автор аналізує діяльність шкільних відділів, подає інформацію про мережу народних шкіл у Галичині та роботу українських учителів. Він зазначає, що так, як й інші категорії галицького населення, “всі учителі народних шкіл сплачували такі податки: 1) одружені – 1% від місячної заробітної плати, неодружені – 2%; 2) річний – у розмірі 1 злотого від кожного морга (0,60 га) уживаної землі”. Народні школи зобов’язували проводити акцію зі збору лікарської сировини, вказуючи, що в період війни це завдання є обов’язковим. За байдуже виконання своїх обов’язків педагогів притягували до відповідальності. Водночас влада наголошувала, що “учителі, які всеціло віддадуться в час ферій збиранню лікарської сировини і викажуться відповідно високими кількостями, можуть бути звільнені від обов’язку примусової шеститижневої праці при жнивах в лігеншафтах” [23, с. 312].

Згадуючи свою діяльність у Галичині, Р.Крохмалюк, член ОУН, описує нелегке становище галицького селянства у воєнний період. За словами автора, власні запаси

населення були значно конфісковані німецькими військовими командами ще на початку окупації, і селяни були вимушені масово включитися в господарську діяльність для задоволення своїх життєвих потреб [15, с. 98].

Зіставлення спогадів з документами того періоду дозволило повніше розкрити ті аспекти теми, які були краще відомі їхнім авторам, але не були зафіксовані в документах. Якщо уважно проштудіювати наукові публікації фахівців з історії війни й зіставити їх зі споминами тих, хто пережив страхіття окупації, то можна дійти висновку, що наукові публікації не завжди дають повноцінну й різнобарвну картину окупаційної доби. Ось чому, повторюючись, усе ж наголосимо, що ця проблематика ще потребує копіткого й неупередженого дослідження. Тож, поки залишились учасники й свідки тих подій, особливо важливо зібрати їхні спогади й зберегти як повноцінне джерело з історії України часів війни. Потрібні, як зазначалося вище, і змістовно нові збірники документів і матеріалів, які всебічно розкривали б повсякденне життя людей під окупацією.

Таким чином, підсумовуючи стан джерельної бази стосовно проблеми повсякдення галицького українства в контексті політичної та соціально-економічної політики нацистів в Україні в роки Другої світової війни, відзначимо, що основними матеріалами для нашого наукового дослідження є опубліковані джерела, які містяться в збірниках документів, виданих у СРСР, діаспорі й за роки незалежності України, а також того-часна преса, спогади й мемуари українських громадсько-політичних діячів зазначеного періоду.

Позитивним, на нашу думку, є те, що наразі в розпорядженні науковців є чимало архівних документів, з яких знято дію грифів “таємно” чи “цілком таємно”, опубліковано тематичні археографічні колекції, які об’єктивно відображають становище українців у досліджуваній період.

1. Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. Р-36. Станіславське окружне староство, м. Станіслав дистрикту Галичина, 48 спр.
2. Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р-37 сч. Коломийське окружне староство, м. Коломия дистрикту Галичина, 17 спр.
3. Там само, ф. Р-39 сч. Снятинська міська управа, м. Снятин дистрикту Галичина, 140 спр.
4. Там само, ф. Р-40 сч. Залуцька волосна управа, с. Залуччя Снятинського повіту дистрикту Галичина, 57 спр.
5. Там само, ф. Р-41 сч. Стецівська волосна управа, с. Стецева Снятинського повіту дистрикту Галичина, 57 спр.
6. Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.), ф. Р-24. Львівське окружне староство губернаторства дистрикту Галичина, м. Львів, 1190 спр.
7. Там само, ф. Р-37. Львівське міське староство губернаторства дистрикту Галичина, м. Львів, 1667 спр.
8. Архіви окупації: 1941–1944 / упоряд. Н. Маковська. – К. : Академія, 2006. – 872 с.
9. Більшість населення проти комунізму // Станіславівське слово. – 1944. – 2 січ.
10. Звірства НКВС у Надвірній // Українське слово. – 1941. – 29 лип.
11. Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах : зб. німецьких архівних матеріалів. Т. 1 / В. Косик. – Львів : Львів. держ. ун-т ім. І. Франка, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1997. – 384 с.
12. Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах : зб. німецьких архівних матеріалів (1941–1942). Т. 2 / В. Косик. – Львів : Львів. держ. ун-т ім. І. Франка, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Ін-т укр. ім. І. Крип’якевича НАН України, 1998. – 383 с.
13. Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах : зб. німецьких архівних матеріалів (1942–1943). Т. 3 / В. Косик. – Львів : Львів. держ. ун-т ім. І. Франка, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Ін-т укр. ім. І. Крип’якевича НАН України, 1999. – 382 с.
14. Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах : зб. німецьких архівних матеріалів (1944–1945). Т. 4 / В. Косик. – Львів : Львів. держ. ун-т ім. І. Франка, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Ін-т укр. ім. І. Крип’якевича НАН України, 2000. – 367 с.
15. Крохмалюк Р. Заграв на Сході. Спогади й документи з праці у військовій управі “Галичина” в 1943–1945 роках / Р. Крохмалюк. – Торонто ; Нью-Йорк : Накладом Братства кол. Вояків 1-ї Української Дивізії, 1978. – 351 с.

16. Кубійович В. Мемуари. Роздуми : Вибрані твори. Т. II / В. Кубійович. – Париж ; Львів, 2000. – 1023 с.
17. Культурне життя в Україні : Західні землі : документи і матеріали. Т. 1 : 1939–1953. – К. : Наук. думка, 1995. – 748 с.
18. Літопис нескореної України. Кн. 1. – Львів : Просвіта, 1993. – 798 с.
19. Літопис нескореної України. Кн. 2. – Львів : Галицька видавнича спілка, 1997. – 664 с.
20. Львівщина у Великій Вітчизняній війні (1941–1945) : зб. документів і матеріалів. – Львів : Каменярь, 1968. – 253 с.
21. На шкільні теми // Станиславівське слово. – 1942. – 11 берез.
22. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні : зб. документів і матеріалів. – К. : Держполітвидав УРСР, 1963. – 423 с.
23. Паньківський К. Роки німецької окупації / К. Паньківський. – Нью-Йорк, 1965. – 224 с.
24. Радянське Прикарпаття : документи і матеріали. – Ужгород : Карпати, 1964. – 258 с.

В статтє класифірованы источники, проанализированы документальные материалы архивов и охарактеризированы воспоминания участников и очевидцев событий Второй мировой войны.

Ключевые слова: *архив, документи, мемуари, соціум, Друга мировая война, нацистская окупація.*

In the article the classification of the source base of the research was made, the documentary materials of archives were characterised, and the memories of participants and eyewitnesses of the events of the Second World War were analysed.

Key words: *archive, documents, memoirs, society, World War II, Nazi occupation.*